

„Anya Városunk” történetírásának kezdetei

Mikor kezdődött az érdeklődés a két Duna-parti város keletkezése és az elmúlt századok eseményei iránt? Hogyan születtek az első városleírásokkal összekapcsolt várostörténetek? Kik vállalkoztak arra, hogy megalkossák az első történeti munkákat? Mi jellemzi ezeket a korai — Budával és Pesttel foglalkozó — műveket? Mennyire tükrözik saját korukat, mennyiben fejezik ki annak a társadalomnak gondolkodását, amelynek számára íródtak? Ezekről lesz szó az alábbiakban, röviden.

Podhradczky József, a „nagy méltóságú magyar királyi udvari kamara számvevő hivatalának tisztje” Budáról és Pestről szóló, 1833-ban megjelent könyvecskéjének előszavában írja:

„Rómát kivéven, nem tudnám, mellyik város dicsekedhetne annyi Leíróval, mennyivel Buda kérkedik! csak nem minden nemzetbeli írók törekedve vetekedtek hajdan történetének leírásán.” Az író, akit saját vallomása szerint a „közhaszon ingerlett” e könyvnek írására, álméltkodva látta a Nemzeti Múzeum lajstromában a Buda leírásával foglalkozó művek sokaságát.

A buzgó királyi tisztviselő azonban már pár sorral alább arra a megállapításra jut, hogy „a hazafiak közül sem hozta még egy is tulajdonképpen világosságra Anya Városunk volt régi állapotját”. Vagyis a XIX. század elején még nem volt magyar nyelvű történeti összefoglalás a két város múltjáról és fejlődéséről.

Bonfini, Thuróczi, Oláh Miklós színes képet festenek a XV—XVI. századi királyi székhely, Buda nagyságáról, a királyi vár fényéről és pompájáról. A török uralom alatti sivár pusztulásról a városon keresztülutazó diplomaták, követek számolnak be.

A török kiűzését jelző legfontosabb esemény, Buda ostroma egész Európában érdeklődést ébresztett a távoli, ismeretlen Magyarországról és fővárosáról. Röplapok, könyvek, metszetek adnak hírt a felszabadító háború történetéről, de különösen Buda visszafoglalásáról. Ez az érdeklődés nem szűnik a török kiűzése után sem, hiszen a Német Birodalomban, de más nyugati országokban is toborozzák a telepéseket a lakatlanná vált két város benépesítéséhez, a munka megindításához. Rövidesen gyors fejlődés következik be; eltakarítják a romokat, eltemetik a halottakat, és a beözönlő, különféle nemzetiségű lakosság a jóformán ingyen kapott telkeken házat épít, mesterséget űz, kereskedik, és 1703-ban megkapja I. Lipóttól a szabad királyi város kiváltságos helyzetét biztosító okiratot. A két város felemelkedése, forgalmának rohamos növekedése meglepi a kortársakat. Hamarosan megtelepsznek a két

városban a különböző szerzetesrendek: domonkosok, szerviták, ferencesek, piaristák, pálosok. A XVIII. században egymásután épülnek Pesten a rendházak és a díszes barokk templomok. Buda a század második felében kormányzati székhely lesz; itt működnek a királyi hivatalok, a helytartótanács és a kamara, itt székel a katonai parancsnokság és egy ideig a Nagyszombatból áthelyezett egyetem. A sok hivatalnok, a katonák, tanárok, egyáltalán: a polgárok mozgalmas életet visznek a Felsővárosba, a Vízióvárosba, még a Ráczváros apró házcskáik közé is. Egyre több a nyomda, egyre több könyv jelenik meg, a felvilágosodás kedvez a tudományok fejlődésének, a történetírás, a földrajz, a nyelvészet, az irodalom megteszi az első lépéseket.

Ebben a légkörben ébred fel a város múltja iránti megismerés vágya, az érdeklődés a történeti előzmények iránt. A magyar nyelv fejlesztése, művelése érdekében megindult mozgalom még inkább lendületet adott a két város nemzeti nyelven írt történetének megírására. 1791. első felében felállítják a magyar nyelv és irodalom első katedráját a pesti egyetemen. A sok pályázó közül a 27 éves, miskolci református családban született, katolikus hitre tért tanár, Vályi András nyerte el a professzori megbízatást.

1796—1799 között megjelenik Vályinak a „Magyarországnak leírása” című három kötetes nagy vállalkozása Budán, „mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; uradalmak, fabrikák, huták, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők... a betűknek renygek szerént feltaláltatnak”. Az ajánlásokban, előszókból általában sok utalás található a mű elkészítésének nehézségeiről, a segítségnyújtás hiányáról, a munka tökéletlenségeiről. De a „Magyar Országról írt Leksikonnyhoz” írt dicsőítő ódák mutatják, hogy a kortársak is tisztában voltak a munka egyedülálló értékével. Buda történetét ötven oldalon foglalja össze; a középkori eseményeket a rendelkezésére álló források (történeti munkák, emlékiratok stb.) alapján ismerteti. Ahogy saját korához közeledik, úgy merül el egyre inkább a részletekben; különösen átforrósodik a hangja a Budavár visszavívását tárgyaló lapokon. A császári seregek „tsudálható törekedéséről”, „álhatatos vitézségéről”, „eltörölhetetlen dicsőségéről” ejt lelkes mondatokat, de a „királyi magyar universitásbeli professzor” keserűen állapítja meg azt is, hogy a három esztendeig tartó adófizetési szabadság következtében tódultak az idegenek a felszabadított városba, „a Magyarok

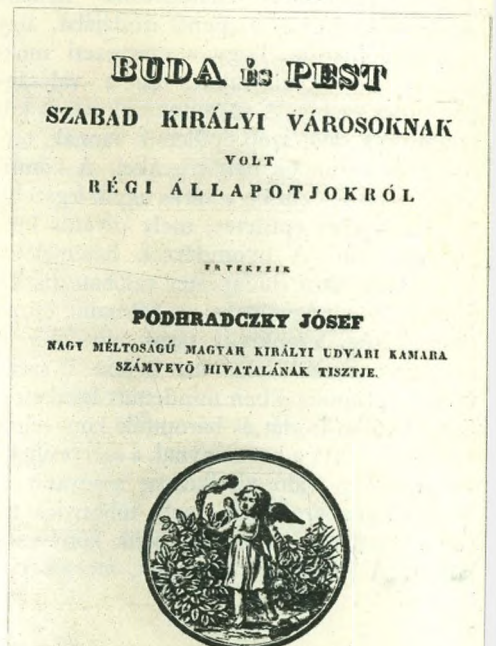

Vályi András könyvének címdoldala

Schams Pestről szóló művében a metszetek: Pesti látkép a hajóhíddal (1821); az új Német Színház (1821); a Brudern-ház 1817-ben

Podhradczky könyvének címlapja

MAGYAR ORSZÁGNAK LEÍRÁSA.

lellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Fák, Puszták; uradalmak, fűbrikák, huták, lúmorok, wanyú, és orvosló vizek, fűrdőházak, nevezetesebb he-
rek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők,
toknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek,
ulombféle természetbeli tulajdonságaik, a' betűknek rend-
gyek szerint feltaladtatnak.

KÉSZITETTE

VÁLYI ANDRÁS

KIRÁLYI MAGYAR UNIVERSITÁSBÉLI
PROFESSZOR.

ELSŐ KÖTET.

BUDAN,

A' KIRÁLYI UNIVERSITÁSNAK BETŰIVEL.

1796.

ellenben váll vonitva engedék által" szemük fényét, az „egész Országnek fő Városát”, amely így csaknem egészen idegenek városává vált.

A lakosok házai szaporodtak, a fejlődést az 1723-as veszedelmes tűzvész sem tudta megakasztani.

A professzor, aki a kor szokása szerint elkészített ajánlásában József nádor legalázatosabb és legkisebb szolgájának írja alá magát, elragadtatással dicsőíti Mária Terézia és II. József Buda érdekében tett intézkedéseit. Felsorolja az 1790-es évek Budájának nevezetes építményeit: a Vár négy kapuját, a hat templomot, az oskolákat, számos várbeli hivatali épületet, az Ország házát, a Város házát, a Posta házát, a két patikát, a vendégfogadó házakat, a jóvízű kutakat, a fürdőket; a Vízivárost, az Ország-utat, a Ráczvárost és a Krisztinavárost külön is leírja.

Vályi András Buda története a saját korára vonatkozó leírásoknál forrásértékű a XVIII. századi várostörténet számára. Az egész mű — Magyarország földrajzi és történeti ismertetése — nyilván a külföldön ebben az időben már elterjedt, hasonló munkák nyomán jött létre. A XVIII. század eszmevilága átsüt a sorokon, a történeti események és leírások tálalásán, értékelésén.

Vályi András Pestről szólva azt írja, hogy 1724 után gyorsan emelkedett mind a híre, mind a szerencséje, mivel kebelében felállítottak a legfőbb bíróságok, és „ide gyülekeztek mind a Törvényt és Igazságot kiszolgáltató Uraságok, mind a sok Ügyészek és Perlekedők: mely sokasodás a Városnak napról napra ujj elevenedést és virágzó hirt szolgáltatott”. Bámulást szerzett a városnak az egyetemek, kórházak, szerzetesházak építése által fellendült forgalom, amely a kereskedés következtében amúgyis nevezetes volt.

Pest szünet nélkül szaporodott újabb és újabb épületekkel; s szaporodtak a Pesttel foglalkozó leírások és történeti munkák is, jelezve, hogy a bal parti város ebben is megelőzte régi riválisát, Budát.

Schams Ferenc 1821-ben kiadott munkája: *Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern* — mint címében is jelzi — elsősorban korának Pestjén akar kalauzolni, nem pedig várostörténetet írni. A következő évben megjelenik Buda leírását tartalmazó könyve is. A két német nyelvű mű olyan alaposan veszi számba a két város életének minden mozzanatát (Pestről szóló könyve több, mint 500 oldalas), olyan pótolhatatlan forrása a napóleoni háborúk utáni időszaknak, hogy nem maradhat ki a várostörténet kezdeteit bemutató felsorolásból.

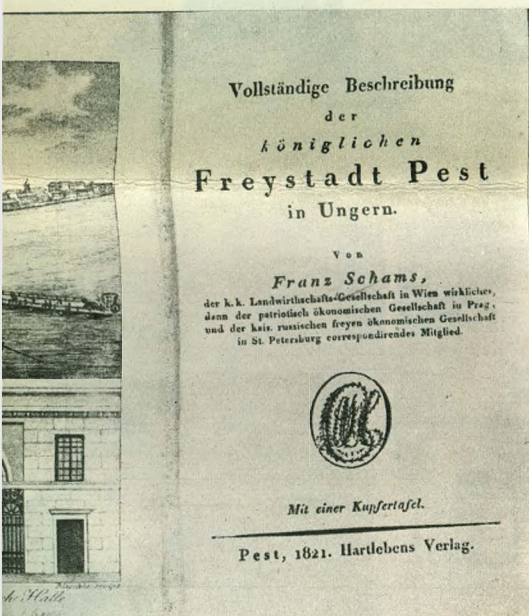
Schams tekintélytisztelete — Vályihoz viszonyítva — ha lehet még növekedett; reménykedik a Szent Szövetség égisse alatt eljövendő Aranykorban. Áradozva beszél Pest szépségéről, fényes jövőjéről. A 47 pontonon álló hajóhídról tekint szét Pest és Buda felé és a kilátást a legszebbnek minősíti a nap alatt. Schams, aki csehországi származású szőlész és borász, leírásaiban érezteti, hogy a pesti élet elevensége, a

hajók árbocai, melyek valóságos erdő alkotnak, a dunai vízimalmok, az áruva megrakott uszályok, deszkák, épületfák hordók piramisai — egyszóval a kereskedelem nyüzsgő forgalma mennyire elbűvöli! Sorai olvasásakor szinte tapintható folyamat: hogyan lesz az ország életének központjává Pest, hogyan válik igazi fővárossá. Már túlnötte a hajdani városfalakat, a Belvárost a Lipót-, Teréz-, József- és Ferencváros övezi. Az elővárosokat három sugárszerűen befutó országút választja el, amelyek Vác, Eger, Kassa, Erdély és Törökország felé vezetnek. Schams lelkesen magyarázza, hogy húsz éve ismeri Pestet, s jólélekkel állíthatja: alig van európai város, amely ezalatt annyit épült és szépült volna, mint Pest. Értesít a terek, utcák, házak, templomok, középületek számáról. Sőt az érdekesebb magánpalotákat is leírja. Különösen elnyeri tetszését a Párizsi utca Brudern-féle üvegtetős ház 32 üzletével, valamint az Orczy-ház a Király utca és a Országút (Tanács krt.) sarkán. Pest 58 000-en felüli népessége hallatlan növekedést jelent az 1810-es 33 000 főhöz képest. Buda ismertetése ugyanilyen apró részletekig menő, ezért tudja a két város életmódjában és hangulata és jövője közti különbséget is ábrázolni. Mindkét városleírás oly életrészre szerű, színes és szórakoztató, hogy az *Beschreibung*-ját követő, magyar nyelvű várostörténetek írói nemigen tudnak hárítása alól szabadulni, tőle veszik át az adatokat, igyekeznek utánózni, lemásolni. Még a jóval későbbiek is őt idézik, rá hivatkoznak.

Schams műve után tíz évvel érkezik következő híradás, ugyancsak izgalmas képet nyújtva Pest lendületes fejlődéséről Patacsich József Sz. K. Pest Városa Irnol Hivatal Expeditora által: „Szabad Királyi Pest városának leírása. Pesten, Fűskuti Landerer betűivel, 1831.”

Micsoda változást tükröz Patacsich könyve, ha az előző városleírással összehasonlítjuk? Az ajánlás most nem valamelyik főméltóságú királyi hivatalnoknak szólan, hanem Pest Nemes Tanácsának. Jellemző, hogy milyen célt jelöl meg a kis művecske létrehozásának okául: „Minthogy Szabad Királyi Pest városának leírása honni nyelvűn kön mindedig kiadva nem volna.” A reformkor kezdetén vagyunk, a magyar nemzeti érzés, a nyelv ápolása és terjesztése egy erőteljesebben áthatja a politika iránt érzéklődő rétegeket. A szerző szerint szükségessé tette az új városleírást az is, hogy a „több esztendőknél előt Német nyelven kiadott Pest Városa leírásában pedig (mivel ezen Városban az óta sok hasznos és jótételező intézetek felállítottak... de a lakosok száma is nevezetesen szaporodott) némű héjánóság találatnának.”

Patacsich könyvecskéje alig több mint 100 oldalas, de a reformkor mozgalmasságával hatással van a későbbi olvasóra is. A tenet akarás érződik a leírásokból; elégedetlen a meglévő új intézmények számával (Ludoviceum, Lövdöző ház, Magyar Tudós Társaság, Lóverseny, Vakok Intézete stb.) újakat sürget. „Köz óhajtása a két szomszédos Város, sött egész Magyar Országunk, hogy valahára a két fő város között... egy álló Híd építtessen.”

A magyar nyelv közönséggé tételére azon reményét fejezi ki, hogy „nem sokára telyes méltóságában világitani fog”. A nemzeti nyelv és műveltség emelésének szándéka vezeti, amikor a magyar színház építésének sürgető voltát hangoztatja.

Érdekes része a könyvnek a kolduskérdésről írt fejezet. Nyomon követhetjük itt a nagyvárossá alakulással együttjáró probléma megjelenését. Patacsich leírásából kitűnik, hogy az akkori Pest urait, módos polgárait, rendezett életű hivatalnokait valósággal idegesítette a veszedelmes méreteket öltő koldulás. Ezért „állott össze” az „Asszonyi Egyesület”, hogy segélyosztással, ingyenes kórházi ápolással és Dolgozó ház felállításával — ahol „becsületes munkás házi Asszonyok dolgozásra fogadtatnak fel” — megoldja az úton-útfélen szembetűnő nyomorultak eltávolítását. Mint értesülünk, a jótékonyok sem hozott eredményt; 1830-ban a koldulás megtiltását, a „makacs koldusok” elfogatását és eltávolítását határozták el.

Egyébként Patacsich mindenről tudósít, a Múlató Intézetekről épügy, mint a Pesti Kereskedői Pitvar vagy az első Magyar Kereskedési Bank felállításáról, felsorolja betűrendben a Pest Városában található mesterembereket az 1830. esztendőben stb.

Ezek a történeti részekkel kevert városleírások készítik elő az első kísérletet tudományos várostörténeti mű megszületésére a reformkorban. A Duna két partján fekvő városok egyesítésének érdekében írta Podhradczky József kamarai hivatalnok: Buda és Pest szabad királyi városoknak volt régi állapotjaikról. Pesten, Esztergami Beimel József, 1833. című fővárostörténetét.

Podhradczky meg akarta mutatni kortársainak, hogy a két város hajdan egy test volt, és csak Zsigmond király alatt „oszlott el”. Bevezetésében Széchenyit idézi: „Fő Várostok nevét Buda-Pestre kellene változtatni... s így a két Város egyesülne, melly most nem a legjobb szemmel nézi egymást.” Podhradczky nem egészen 150 oldalas könyve a két város régi „állapotjáról” szól; munkája kevésbé tartalmaz korával kapcsolatos szubjektív megjegyzéseket, mint elődeié, bár megírásának célja mutatja, hogy a reformkor politikai élete mennyire foglalkoztatta. De műve nemcsak ezt az érdeklődést tükrözi, hanem tudományos felkészültségét is. Megállapításai a „Pest” elnevezés kemence (szláv) jelentéséről, a német Ofen és Alt-Ofen elterjedéséről, Ó-Buda Sicambria nevének cáfolásáról — „XIII. századbéli költemény”-nek minősíti — átvészelték az elmúlt 140 év vitáit és ma is érvényes következtetések. Véleményét forrásidézetekkel támasztja alá, néha oldalakon keresztül közli a középkori okleveleket, ezért a mai olvasó számára nehezen élvezhető; de a történeti munkák, oklevelek ismerete és biztos kritikával történő felhasználása tisztelettel tölt el. Javítja kortársainak várostörténeti „botlásait”, észreveszi az oklevélmásolók tévedéseit, leszögezi, hogy „még a diplomáknak is csak critica mellett lehet hitelt adni”. A XIX. század későbbi várostörténeti

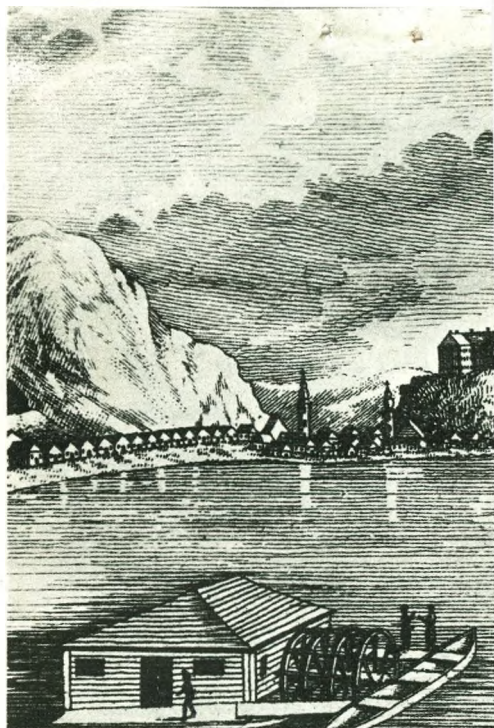
elsősorban Podhradczky oklevélanyagából merítenek.

Patacsich József tanácsnok 1839-ben Pesten megjelent „Történeti jegyzetek szabad királyi Pest városáról” című, újabb munkája szintén várostörténet; magyarul és németül 1526-ig foglalja össze röviden az eseményeket. Történeti jegyzeteit azonban megszakítják, valósággal szétfeszítik saját, forrongásban levő korára vonatkozó utalásai, jegyzetei. A könyv lapjain néhány sort foglalnak csak el a történeti részek, a háromnegyedét az oklevél-idézetekkel kevert szubjektív vélemény közlése tölti ki. Megjegyzései tükrözik a reformkor embereit izgató legfőbb kérdéseket. Például: újból felmerül a két város egyesülése, azzal, „hogy ezen város Budapest nevet viseljen”; a két főváros magyarosítását szolgálja, hogy amellet kardoskodik: ne németesen „Pesth”-nek, hanem h nélkül, magyarul, Pest-nek írják a balparti város nevét. Mikor Történeti jegyzeteiben eljut saját koráig, akkor várostörténete városleírássá alakul át; újból látjuk a fejlődést: 1831-ben 200, most 269 utcája van Pestnek, lakosainak száma: 65 226. Értesülünk a várost megrázó katasztrófákról: „a napkeleti Epekörság”-ról 1831-ben, majd „a vízáradások” okozta szenvedésekről. Az 1838-as — előző évi — pusztító árvízről nem is akar részletesen beszámolni: „Milly nagy, milly káros, milly veszedelmes volt, az még mindnyájunknak friss emlékezetbe vagy, nem is kívántam annak bővebb leírásába ereszkedni, hanem csak némely adatokat róla a jövődőségnek feljegyezni.” Bizakodva fejezi be a szomorú adatok regisztrálását: „Mind ezen szerencsétlenségek ellenére Pest míg(!) is romjaibul mindenkor felújult és virágzott.”

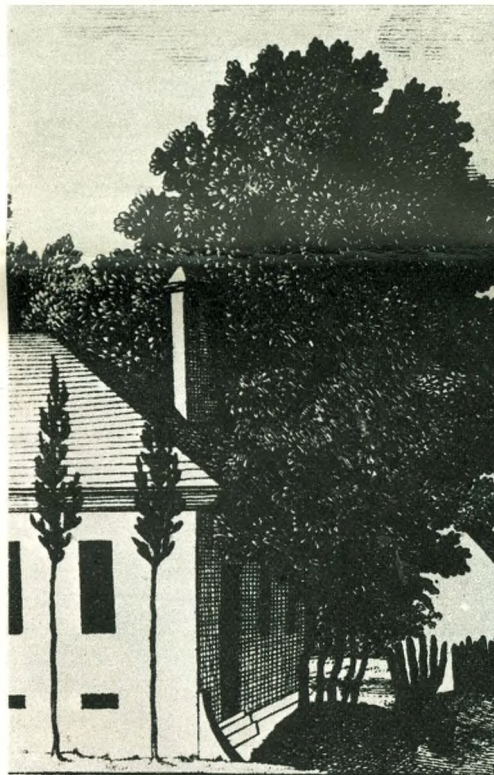
Mint az elmondottakból látható, ez a közvetlenség, az olvasóval érzett személyes kapcsolat szinte valamennyi korai, a XIX. század első felében megjelent várostörténeti, ill. városleírással összefonódott munkára jellemző; tudományos színvonaluk azonban elmarad a mai követelményektől. Legnagyobb értékük: saját koruk leírása, forrásjellegük, az évről-évre változó világ újdonságainak számbavétele. A megjelenés időszakának érzésvilágát, életformáját, hangulatát sugározzák felénk, több mint száz év távolából.

Az 1840-es években sűrűsödő események a költőknek és nem a városleíróknak adnak inspirációt. Ám alig csendesedtek a forradalom és szabadságharc viharai, máris jelentkezik négykötetes nagy művével ifj. Palugyay Imre császári és királyi kerületi tanácsos. Címe: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. Pest, Landerer és Heckenast, 1852. Első kötet. Buda-Pest sz. kir. városok leírása.

Palugyay Imre az osztrák kormányzat hivatalnok, aki pályafutása során statisztikával is foglalkozott. Tudományos értékezése ugrásszerű fejlődést jelent az eddig ismertett várostörténetekkel összevetve. Műve pótolhatatlan forrás a közölt számadatok, táblázatok gazdagsága miatt. Teljes terjedelmükben közli a szerinte fontosnak tartott okleveleket; valamennyi előző várostörténeti munkát ismeri, lábjegyzetben hivatkozik Vályi, Schams, Schier, Podhradcz-

A dunai malmok (Leyrer leírásában megjelent metszetek, 1803)

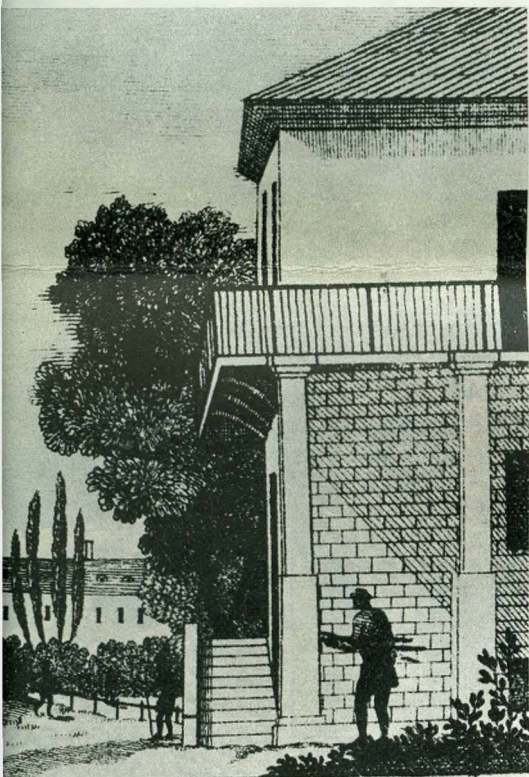

A Stáhy orvoscsalád háza, a Rókus kórház mögött máig róluk elnevezett utcában (1803)

Csigó László reprodukciói

ky, Patacsich és mások történeti feldolgozására. A kötet végén várostörténeti bibliográfiát állított össze. Nyilvánvaló azonban, hogy a négykötetes leírás felfogásában, az adatok és tények értékelésében tendenciózus, az elnyomó osztrák hatalom szögéből ítéli meg a fontosabb kérdéseket — tehát megfelelő kritikával alkalmazandó.

Csak az I. kötet ismertetésére szorítkozom, amely 550 oldalon foglalkozik Buda-Pest (már összeírva, de még külön tárgyalva) leírásával. A 24 fejezetből mindössze kettőt szán politikai eseménytörténetre; a

további fejezetekben a földrajzi környezet, a kormányzás, a házak, lakosok, a vallás és az egyházak, a tudományos és jótékony intézetek, az ipar, a kereskedelem, a közlekedés, az adóviszonyok stb. leírását adja. De nemcsak az 1851-es állapotokat rögzíti, hanem minden témánál elmondja — igen részletesen — a kialakulást, a változást, vagyis minden részterületet történetiségében ábrázol. Így műve, melyet városleírásnak szánt, a két város 1851-ig összefoglalt, részletes várostörténete.

Az eseménytörténet tárgyalásán erősen

éreződik a Habsburg-párti elfogultság. Szapolyai János és I. Ferdinánd harcát elemezve, az utóbbit kegyes uralkodónak állítja be, akinek legfőbb óhaja volt „alattvalóinak vonzalmát és szeretetét minden úton és módon megnyerni”. Ezért adta ki János király után ő is 1528-ban kegylevelét, hogy a budai polgárok kiváltságait biztosítsa. A magyarok azonban Ferdinándnak „legszentebb célzatú adományozását” nem méltányolták... Még szembetűnőbb részrehajlása a közelmúlt eseményeinek előadásában. I. Lipótot — Zrínyi, Nádasdy, Frangepán lefejeztetőjét, II. Rákóczi ellenfelét — következetesen „Nagy Leopold”-nak címezi, „fejedelmi kegyéről” áradozik az 1703-as szabad királyi várossá „emelés” miatt. Palugyay az 1848–49-es forradalom és szabadságharc szemtanúja volt, az ostromot a budai várban vészelte át. Dicsőíti Hentzi tábornok nagyságát, igazolni igyekszik Pest értelmetlen bombázását, s a magyar sereg kudarcait alig palástolt kárörömmel részletezi.

A két város közötti ellentét élesítésére törekszik. Budát sokkal többre értékeli, mint Pestet. Az a szándéka, hogy elhitesse: Buda most is német város. Ezt akarja alátámasztani a címlapon mottóként közölt Deák-idézettel is: „Idegen elemek valának azok, mikből kir. városaink egykor alakulni kezdtetek, és őseink elmulasztották ezen idegen elemeket a nemzettel egybeolvasztani.” Nem győzi dicsérni Buda csendjét, erkölcsseit, vallásosságát, amely „tökéletes ellentéte Dunántúli zajtenger folytonos hullámmal küzdő testvéreinek” — azaz Pestnek. A dagályos fogalmazás mögött egyszerűen a forradalmi mozgalmak színhelyének megvetése húzódik meg. Azt ellenben kelletlenül említi meg, hogy a hajdan viruló életnek nyoma sincs a balparti fővárosban. A könyvtárak, a múzeum pénzhiány miatt nem működnek, az Akadémián tilos gyűléseket tartani, a város tetszhalottként fekszik.

De az évek haladásával enyhültek az elnyomó kormányzat rendszabályai is.

1859-ben egy újabb, a fővárossal foglalkozó mű lát napvilágot: *Budapest (!) és környéke. Eredeti képekben rajzolta Rohbock Lajos. A történelmi és helyirati szöveget írta Hunfalvy János, a M. T. Ak. I. tagja. Pest. Lauffer és Stolp tulajdona.*

Hunfalvy könyvének terjedelme 243 oldal, de ebből is 50 oldalon a Budapest környéki helységek leírásával foglalkozik. Kevés eredeti oklevelet közöl, alig hivatkozik az előző történetírókra, városleírásokra, kevésbé terheli elbeszélését statisztikai adatokkal, számokkal. A két város intézményeinek keletkezését, fejlődését csak nagy vonásokban vázolja. Az író nyilvánvaló célja: olvasmányos, népszerűsítő mű létrehozása.

Újdonsága a bevezető várostörténeti résznek, hogy végig „Budapest”-ről beszél, összefonja a két város történetét, már könyvének címében is, ellentétben minden eddigi várostörténet-íróval. Bizonyos, hogy a nemzeti élet erősítése és a két város egyesítésének szándéka vezette. A politikai események előadásában eltér Palugyaytól. Korrekt, szakszerű, tárgyilagos; szó sincs Ferdinánd kegyességéről,

„Nagy Leopold” helyett I. Lipót-ot ír, az 1686-os események pontos leírására szorítkozik, az 1848-as időkkel kapcsolatban már nemcsak „felkelők”-ről beszél (mint Palugyay tette, hogy elkülönítse őket a magyar nép egészétől), Kossuthot megnevezi, nem pedig „izgató”-ként emlegeti, mint 1852-ben Palugyay. Buda 1849-i ostromával kapcsolatban lelkesen ír a honvédseregről: „Barát és ellenség kénytelen vala a honvédek bátorságát és vitézségét elismerni.”

A városleírás kapcsán érdekes híradást kapunk a fővárosi társadalom hangulatáról, ellentéteiről — és az író állásfoglalásáról is. A passzív ellenállás még mindig tart, az emberek otthonaikba zárkoznak, tartózkodnak a vigalmaktól, a társas élettől.

A cenzúra enyhülését mutatja, hogy Hunfalvy ilyen mondatokat szót munkájába a magyar nyelvről: Bár a hivatalos nyelv a német, de „ha némely elfajult körök divatját nem követjük, magunkat el nem hagyjuk, hanem a magas kormány intésére (!) hallgatunk... akkor... vallhatjuk, hogy a magyar nyelv az őt illető helyet ezentúl is elfoglalandja”. Ám nemcsak azért ítéli el „az elfajult körök”-et, mert a magyar nyelvet nem beszélik, hanem gögjiük és elzárkózottságuk miatt is. Látja, hogy a főurak és a nemesek kizárják maguk közül az ipar, a kereskedelem, sőt az irodalom és a művészet embereit is. Hiányolja az élénk szellemi életet előmozdító társulások kialakulását. Szomorú társadalomrajzát azonban Vörösmarty verssoraival fejezi be: „Még jőni fog, még jőni kell egy jobb kor, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán.” Sokat változott a világ az utolsó városleírás megjelenése óta.

Hunfalvy könyve bizonyára nagyon sikeres munkának számított, könnyű stílusa, nemzeti érzelmű mondanivalója — és gyönyörű illusztrációi miatt. A Rohbock bábajos rajzai után készült metszetek az olvasó elé varázsolják a két város falusias részleteit (ráczvárosi szüret, pesti piacok, falusi árusok, temetői kép, kocsik, lovak, szarvasmarhák az utcákon stb.), a megragadó buda-pesti látképeket, a Lánchidat, a Nemzeti Múzeumot, az azóta lebontott Városházát, a Császármalom és a Császárfürdő épületét stb. Ezek a metszetek számunkra is pótolhatatlan értékűek az elmúlt század közepének idézéséhez.

Befejezésül összegezzük ezeknek a korai várostörténeti műveknek az érdemeit:

- összegyűjtötték a két város kialakulását, fejlődését bizonyító okleveleket;
- megállapították Pest és Buda nevének eredetét;
- tisztázták a városok kialakulásának időrendjét, a fejlődési különbségeket;
- rendszerezték az 1686-os ostromra vonatkozó gazdag eseményhalmazt;
- kortársi szemmel, élethűen ábrázolták a XVIII. századi újjáépülést és a XIX. század első felének átalakuló világát.

És mindez együtt nem is kevés. E munkák nélkül bizonyára nem vállalkozhatnánk átfogó, tudományos összegezésre „Anyá Városunk” történetéről.